

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ

УДК 316.422

Довбня О.М.,
Харківський національний
університет імені В.Н.Каразіна
Довбня О.М.
Харківський національний аграрний
університет імені В.В. Докучаєва

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА АНТИКУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Розглядаються питання взаємозв'язку низького рівня політичної культури населення, а також правлячих кіл України і нецивілізованої політичної участі у рішенні важливіших питань державного розвитку. Вивчається вплив незрілості громадянського суспільства та почуття громадянськості на формування негативних форм політичної активності.

Ключові слова: *народовладдя громадянське суспільство, політична активність, політична поведінка, вільний час мас, натовп, синдром натовпу, середній клас, прекаріат, контрольована народом влада.*

Довбня О.Н., Довбня Е.Н.

ПОЛИТИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И АНТИКУЛЬТУРА УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА

Рассматриваются вопросы взаимосвязи низкого уровня политической культуры населения, а также правящих кругов Украины и нецивилизованного политического участия в решении важнейших вопросов государственного развития. Изучается влияние незрелости гражданского общества и чувства гражданственности на формирование негативных форм политической активности.

Ключевые слова: *народовластие, гражданское общество, политическая активность, политическое поведение, свободное время масс, толпа, средний класс, прекаріат, контролируемая народом власть.*

Dovbnya O., Dovbnya O.

POLITICAL CULTURAL AND ANTI-CULTURAL OF UKRAINIAN SOCIETY

Considered the linkages between low level of political culture of the population, as well as of the ruling circles of Ukraine, and uncivilized political participation in decision of critical questions of national development. Examines the impact of immaturity of civil society and a sense of citizenship on formation of the negative forms of political activity.

Key words: *democracy, civil society, political activity, political behavior, leisure time of masses, the crowd, the middle class, prekariat, power controlled by people.*

Події в Україні кінця 2013 – початку 2014 рр. продемонстрували всьому світові недосконалість чинної Конституції, котру не можна розглядати як суспільний договір між державою та суспільством. Але найважливіше, що довів Майдан, це слабкість і

держави, і суспільства, а також їхня нездатність „почути” один одного.

Аналіз зазначеного протиріччя необхідно починати з розгляду складних процесів, що відбуваються в нашому суспільстві. За двадцять років незалежності у нас так і не сформувалося громадянське суспільство, й, відповідно, громадянська культура, активна політична поведінка. Розгляд процесів, що відбуваються в Україні, неможна

обмежувати лише констатацією економічних і соціальних труднощів. Наша країна не перша і не єдина, що має серйозні проблеми, пов'язані з необхідністю структурних змін. Тому дуже важливо оцінити можливість таких змін: готовність до них населення, наявність ресурсів, компетентність політичного керівництва.

У загальній картині нашого суспільства можна бачити різні кольори як вітчизняного, так і зовнішнього походження. Трансформація України розпочалася не від дня проголошення незалежності. Згадаймо ще за часів СРСР дисидентські рухи, значну частку яких становили представники української інтелігенції, піддавали критиці недосконалість радянської політичної системи, при цьому головним її недоліком вважали невідповідність перехідному процесу від індустріалізму й модерну до постіндустріалізму й постмодерну, що у свою чергу супроводжувалося глибокими соціальними змінами у всіх сферах суспільства. Спочатку ці зміни оцінювалися оптимістично. Так, Д. Белл у своїй роботі 1970-х років звертав увагу головним чином на такі переваги: інноваційний характер виробництва; зростання ролі освіти й знань і перетворення їх у „колективне благо”; справедлива меритократія, підлягання економічному соціальному та культурному; утвердження класу носіїв знань у якості основного; перетворення науки на етос усього суспільства; домінування відносин між людьми і природою; посилення ігрового начала у між людських відносинах тощо [1, с.498-503, 568, 609, 653, 663]. Але з середини 1980-х років нове суспільство, якого „ми прагнули на хвилі перебудови”, каліфікується не лише як суспільство знання, інформації, послуг, а й як суспільство ризику, загрози, страху, небезпеки. Багато хто з соціологів почали писати про масове безробіття, посилення соціальної нерівності, явище „нової бідності”, дисоціації соціального [2, с.3, 14, 21, 47, 61]. Змінилися перші уявлення про успіхи технологічної революції, коли машини витісняють людини зі сфери важкої фізичної праці, примітивних робіт і послуг тощо у сферу інформаційних послуг. Безперервно прискорюючись, ці процеси дозволяють вивільнити сили й час для мільйонів людей. Але для чого? Для творчої кваліфікованої праці? Ні. По-перше, не всі люди здатні до такого роду праці, а, по-друге, суспільство не потребує такої кількості інтелектуалів.

Крім того, спостерігається процес деградації суспільства через демократизацію поведінки індивіда. Рівність прав дозволяє йому свої переносити свої індивідуальні особливості у формат суспільних свобод. Сучасний світ часто виявляє терпимість до різного роду відхилень, навіть до того, що раніше розглядалося як явна загроза виживанню.

Гуманітарне підґрунтя права – захист довгострокових прав спільноти – замінюється захистом приватних прав індивіда. Світ, побудований на „правах людини” у сучасних умовах, як не дивно, розширює коло людей, вільних від соціальних зобов'язань. Окрема людини все більше жадає від суспільства і все менше вимагає від себе. З давніх давен відомо, що неробство – ґрунт усіх вад. У сучасній соціології з'явився новий термін – ВЧМ – вільний час мас. На жаль, лише небагато людей користуються ним для самовдосконалення, більшість же – на різні речі, виходячи з власної природи, а то й намарно. У якому напрямку може рухатись суспільство таких хронофагів? У цьому сенсі суспільство поляризується за серйозною ознакою, відсторонюючи все більшу частку населення від участі в розвитку сучасної цивілізації. Зникають традиційні соціальні форми, що призводить до розмивання й розпаду соціальних зв'язків. Нерідко ВЧМ сприяє прояву бунтарської поведінки, причому без жодної спільної соціальної ідеї та мети. Революції втратили той смисл, який вони мали у минулому столітті, а саме – повстання проти несправедливого соціального устрою, існуючого розподілу розподілу власності. Сьогодні це бунт однієї владної групи проти іншої, метою якого не є соціально справедливий розподіл власності. „Майдан”, таким чином, є не лише продуктом складного розвитку українського суспільства під час трансформації, хоча, безумовно, вітчизняна специфіка відіграє вирішальну роль. Розгром української промисловості, загальний процес деіндустріалізації у 1990-ті – початку 2000-х років перетворив на маргіналів велику кількість кваліфікованих робітників, інженерів, а відтак породив значну кількість молодих людей, які не мають уявлення про сучасне виробництво, а також про те, як і з чого складається національне багатство. Ця молодь впевнена (багато в чому цьому посприяло вітчизняне телебачення, різноманітні ток-шоу „ні про що”, серіали з романтизацією кримінального світу тощо), що бюджет країни наповнюють „піарщики”,

рекламісти, менеджери з продажу та шоумені. Молодь, яка намагається будувати власну кар’єру в умовах безнадійного безробіття і водночас ще не накопичила ні життєвого, ні професійного досвіду, є найбільш сприйнятливою частиною населення до різного роду гасел з будь-яким ідеологічним навантаженням. Саме вони, ще не маючи сформованої здатності до творчої праці, становлять протестний потенціал для політичних ділків, об’єктивно реалізуючи їхні інтереси (перш за все у сфері боротьби за владу). Але це не цивілізований протест, скоріше натовп, який і діє відповідно до законів натовпу. Як відзначав французький соціолог Густав Лебон, у натовпі людина опускається на декілька сходиць по сходах цивілізації і стає доступною для елементарних маніпуляцій. Людина у натовпі нездатна зрозуміти, що реальна боротьба за майбутнє відбувається поза межами столичного майдану, в середині політичних еліт, різні групи яких прагнуть досягти більшого політичного й економічного впливу. За допомогою приватизованих телеканалів „революційність мас” романтизується та перебільшується, тоді як образ влади – демонізується. У натовпі свідомо особистість, здатна опиратися зовнішньому тиску, щезає. Причому почуття всіх окремих одиниць, які утворюють єдине ціле, отримують один й той самий напрямок. Тому, на думку Г. Лебона, у натовпі може відбуватися лише накопичення дурості, а не розуму [3, с. 184]. Помилкою є вважати, як це робить В. Трегубов, що на майдані формується громадянське суспільство [4]. Навпаки, „майдан” виникає там, де громадянське суспільство не розвинене, коли подібний протест означає недовіру суспільства до того, що його голос буде почутий владою. Та й як може бути інакше в країні з олігархічною економікою, олігархічним урядом, олігархічними партіями, з парламентом, значну частину в якому становлять знову-таки олігархи, а відтак і реформування відбувається з урахуванням в першу чергу їхніх інтересів.

За даними соціологічних досліджень, українці не довіряють політичним і державним інститутам, багато в чому (не організаційно) підтримуючи вимоги „майданців”. На початку 2014 р. Президенту країни не довіряли 62% респондентів, Верховній Раді – 75%, уряду – 66%, міліції – 71%, СБУ – 58%, судам – 72%, Конституційному Суду України – 63%, прокуратурі – 69%. Політичним партіям, побудованим

під „хазяїна-олігарха” не довіряють 66% опитаних. Причому опозиція за народною довірою – також „ в мінусі” [5]. І „майдан” сьогодні – це не стільки цивілізована форма протесту, скільки спроба альтернативної еліти України використати стихійний протест мас у своїх інтересах. Головною рушійною силою „революційних подій” були прості люди, які втратили в олігархічній Україні можливість жити по-людськи. Це робітники, які втратили роботу і водночас надію її знайти, молодь, позбавлена перспективи, інтелігенція, яка жахається катастрофічним падінням загального культурного рівня в країні. Громадяни, обурені несправедливістю, беззаконням, корупцією, розгулом нових хазяїв і марнотратників, зухвалістю керманців, тим, що вони торгують народним суверенітетом.

На жаль, „синдром натовпу” виявляється і в поведінці представників влади, що довела на практиці свою неготовність до розбудовчої роботи. Пеоріодичні бійки, колотнечі, блокування трибуни в парламенті, вочевидь піарні „програми партій”. За два місяці „майдану” ніхто з лідерів опозиції не виступив з необхідними під час кризи конструктивними пропозиціями. Ситуація, що складається, є надзвичайно суперечливою. І це ускладнює формування громадянського суспільства та почуття громадянськості, так необхідного для становлення національної державності [6, с.128]. За результатами соціологічних досліджень, тільки 22 % українців воліли б жити в Україні, тобто в країні, де населення незадоволено системою освіти, охорони здоров’я. За ВВП на душу населення ми виявилися на передостанньому місці серед сорока країн Європи. Комфортно живуть на свої доходи лише 1 % українців, в Данії – 65%, в Польщі – 7%, в Росії – 4% опитаних. Дані моніторингу Інституту соціології НАНУ за 2013 рік свідчить про те, що українські громадяни дуже низько оцінюють свою державу. За п’ятибальною шкалою оцінювання таких показників, як „демократична”, вона набрала 2,4 бали, як правова – 2,1, як соціальна – 2,2. Всі оцінки, нижчі трьох балів, виявилися більш близькими до невдачі, ніж до успіху в сенсі становлення держави таким, яким воно заявлено в Конституції України [5]. Суспільство розділено на олігархів, які втратили свій соціальний статус маргіналів. Поглиблюється економічна й соціальна нерівність. Поки більшість тих, хто складає незначний прошарок українського середнього класу,

виштовхується на соціальне дно й перетворюється, на думку історика Ярослава Гришкіна, на прекаріат* [7], дуже невеликий відсоток громадян (нинішня еліта, яка поєднала у собі чиновника та підприємця) реалізує безпрецедентні можливості отримання прибутку.

Труднощі становлення українського суспільства пояснюються також особливостями останніх адміністративних реформ. З одного боку, наділення президента надзвичайними повноваженнями без відповідної надзвичайної відповідальності, збільшення кількості неконтрольованих населенням чиновників, розширення шару привілейованих, з іншого – все це відбувається на тлі тривалої економічної стагнації, значного погіршення соціально-економічного становища найменш захищених. Це, зрозуміло, призвело до зростання вибухонебезпечного протестного потенціалу. За результатами соціологічного дослідження 2013 р. фондом „Демократичні ініціативи” та Центром Разумкова, вірогідними масові акції протесту за місцем свого проживання вважали 32% опитаних (14% серед тих, хто не підтримував Євромайдан, і 49% – серед тих, хто його підтримував) [8].

Слід відзначити, що навіть та частина населення, яка не підтримує Євромайдан, вважає, що події в країні розвиваються у неправильному напрямку. У таких умовах змінюється політична поведінка, а саме здійснюється перехід від уникнення будь-яких форм політичної участі до активної, не завжди у цивілізованій, в політичних перетвореннях. Однак це складний процес, він залежить від типу політичного устрою країни, політичної культури населення та політичних лідерів. Як би не хотілося романтикам від демократії, в реальності народ виступає не в ролі самоорганізованого творчого суб'єкта, а як керований об'єкт. Внаслідок цього люди, які об'єктивно потребують опіки й керівництва, можуть бути залучені в ігри, правил яких вони не завжди розуміють, стаючи мимоволі жертвами хитрих політиканів, бізнесменів і кар'єристів.

Не відповідають політичному моменту, зміст якого – необхідність позитивних змін у

соціально-політичному устрої країни, й лідери протесту. Неконструктивна опозиція намагається використовувати технології „майдану” не для реалізації якихось програмних положень, покликаних змінити на краще життя українського народу (такої програми у них немає), а лише для передачі владних важелів від чинної олігархічної влади до рук представників іншої групи олігархів. Саме це є однією з причин втрати керованості „майдану” з боку так званої об'єднаної опозиції. На „майдані” є своя ієрархія, поділ на „командирів” і пересічних його учасників. Культурного діалогу між двома політично некультурними складовими не склалося. Інакше і не могло бути. Натовп – це не цивілізовані дії досконалого громадянського суспільства, які за своєю природою і соціальною суттю виступають конструктивною опозицією до будь-якої державної влади. Громадянське суспільство – це добровільне об'єднання опозиційних сил, які водночас і протистоять державній владі і співпрацюють з нею. Відстоюючи інтереси організованих груп населення, воно користується переважно легітимними способами і формами, що можливо лише в умовах правової держави, коли всі головні питання життєдіяльності людей розв'язуються на підґрунті чинного державного законодавства. У такій державі діє механізм діалогу „влада – суспільство”. Американський соціолог і економіст Артур Медісон, досліджуючи статистику показників соціального й економічного розвитку країн за останні 200 років, дійшов висновків, що розвиток країни визначаються не стільки економікою та розміром ВВП на душу населення, скільки правилами соціального контрасту та правилами діалогу „влада – суспільство” [див.: 9].

Динаміка соціальної сфери залежить від зацікавленості влади країни у розвитку діалогу із суспільством і дотриманні контракту. „Майдан” – це наслідок відсутності такого діалогу в нашій країні.

Головне протиріччя політичної системи України пов'язано з тим, що чим більшу автономію від суспільства отримує система „виробництва влади заради влади”, тим менша її здатність отримувати реальну підтримку з боку суспільства. Внаслідок цього знижується ступінь довіри громадян до представників влади і до владних структур взагалі. Нинішня олігархо-авторитарна система не здатна до трансформацій. Олігархи-політики не зацікавлені в активній участі населення в управлінні

* Прекаріат – суміш пролетаріату та середнього класу – з'явився і почав зростати на початку 1990-х рр., коли масово закривалися заводи та НДІ, а люди втратили відносно престижний статус, почуття певної стабільності. Нова хвиля зростання прекаріату фіксується з 2008 р.

країною і роблять усе можливе, аби в українському суспільстві не виник потужний середній клас як соціальна основа громадянського суспільства. Навпаки їхні зусилля спрямовані на дезорганізацію мас, на недопущення їх до політичної участі. На думку С. Верби та Н. Ная, „політична участь відноситься до діяльності громадян, які прагнуть більш менш відкрито впливати на процес формування персонального складу державних посадових осіб або на їхні дії” [10, с.2].

У політичній теорії використання категорії „політична участь” виключає протестні й незаконні форми політичної поведінки, як то бунт, повстання, громадянське насилля тощо і орієнтується тільки на конвенціональні форми політичної діяльності, які не руйнують, а вдосконалюють політичний порядок. Необхідність такого вдосконалення цілком очевидна.

По-перше, це демонополізація економіки. Олігархічний капіталізм призвів до того, що Україна нині єдина держава на пострадянському просторі, яке так і не досягло рівня 1991 року.

По-друге, децентралізація державної влади. Нова конституція (йдеться не про Конституції 1996 та 2004 рр.) має максимально збільшити кількість чиновників, які обираються населенням, а не призначаються президентом, передбачити право відклику тих посадовців і депутатів, які не виправдали довіри. Адже ніде у світі немає ідеальних правителів і чиновників, вони можуть бути лише контрольованими і неконтрольованими.

По-третє, утвердження в країні справжнього місцевого самоврядування, яке б передбачало більшу свободу, і більшу відповідальність. Сьогодні, не дивлячись на обіцянки, міські спільноти продовжують залежати від трансфертів з держбюджету.

По-четверте, деполітизація силових органів.

По-п'яте, становлення судової системи як дійсно незалежної гілки влади, що підлягає лише Закону, діє відповідно до стандартів Євросоюзу; відкритість судових засідань, публічний доступ до всіх рішень суддів загальної юрисдикції. При цьому, захищаючи закони держави, неможна порушувати права людини.

Ключовим принципом функціонування держави є „держава для громадянина”, а не „громадянин для держави”. Держава створює умови для розвитку громадянського суспільства і не втручається в його діяльність. Громадянське суспільство контролює діяльність органів державної влади і місцевого самоврядування й активно впливає на прийняття рішень, які стосуються життєдіяльності кожного населення пункту й кожної людини.

Реальна свобода особистості стає можливою тільки у суспільстві справжньої демократії, де не держава, політична влада панує над суспільством, а суспільство має безумовну першість по відношенню до держави. Демократія найбільш вірогідно встановлюється в результаті інституціональних змін і створення дійсно ефективної системи стримувань і противаг, створення дійсного контролю з боку організованого населення за владними структурами. Перехід до такого суспільства історично тривалий процес, пов'язаний зі спільними зусиллями влади й суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество / Д. Белл. – М.: Аспект-Пресс, 1993. – 768 с.
2. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек. – М.: Проспект, 2000. – 186 с.
3. Лебон Г. Психология народов и масс / Г. Лебон. – М.: Академический проект, 2011. – 239 с.
4. Трегубов В. Мы наш, мы старый мир расстроим / В. Трегубов // Зеркало недели. – 2014. – 1 февр. – С.2.
5. Кириченко И. Евромайдан: несшиваемый раскол между властью и обществом / И. Кириченко // Зеркало недели. – 2014. – 1 февр. – с.11.
6. Капустин Б. Гражданство и гражданское общество / Б.Г. Капустин. – М.: Издат. дом гос. ун-та высшей школы экономики, 2011. – 224 с.
7. Гришкина Я. Поколение ненадежных / Я. Гришкина // Сегодня. – 2014. – 5 февр. – С.14.
8. Кириченко И. Портрет украинского общества кисти социолога / И. Кириченко // Зеркало недели. – 2014. – 25 января. – С.11.
9. Папиев М. Гражданское общество: миф, реальность или шанс? / М. Папиев // Зеркало недели. – 2007. – 3 ноября. – С.3.
10. Verba S. Participation in America Social Equality and Political Democracy / S. Verba, N. Nie. – New York: Harper and Row, 1972. – 238 p.